

ВИКОРИСТАННЯ ПЕРЕВАГ КООПЕРАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена дослідженню питання функціонування особистих селянських господарств в аграрному секторі Житомирщини. Визначено особливості та тенденції їх розвитку. Встановлені перспективні напрями поширення особистих селянських господарств на засадах кооперативної діяльності

Постановка проблеми

Перехід до ринкової економіки викликав суттєві зміни у сільському господарстві України. Основою таких змін стало поширення особистих селянських господарств як форми господарювання на селі. Поряд з цим, зважаючи на існування різних організаційно-правових форм підприємницької діяльності, структур ринкового типу, що функціонують на засадах приватної власності на землю та майно, нерівні умови функціонування ОСГ та їх розвитку, порівняно з іншими формами господарювання, не дають їм змоги конкурувати та забезпечити зростання ефективності аграрної економіки. Водночас, на сучасному етапі саме вони виступають однією з основних форм прикладання праці на селі, виживання та джерелом доходу. А важливою умовою активізації діяльності зазначених формувань на ринку може стати об'єднання їх зусиль на основі кооперації.

Стан вивчення проблеми

Вагомий внесок у дослідження питань розвитку та функціонування особистих селянських господарств зробили П. Гайдуцький, В. Збарський, В. Зіновчук, М. Ільчук, М. Малік, П. Макаренко, Л. Мармуль, П. Саблук, В. Скупий, Ю. Ушкаренко, В. Юрчишин та ін. Науковими дослідженнями охоплено велике коло питань, що стосуються аналізу функціонування різних форм господарювання на селі та тенденцій їх розвитку. Разом з тим, зважаючи на динамічність процесів функціонування аграрного сектора економіки, а також дискусію серед провідних науковців стосовно перспектив розвитку особистих селянських господарств, у т. ч. на засадах кооперації, виникає необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження є процес функціонування особистих селянських господарств Житомирщини. У ході дослідження використано загальні та спеціальні *методи* наукового пізнання процесів і явищ. Детальне вивчення

діяльності особистих селянських господарств, з урахуванням їх специфіки та тенденцій розвитку, базується на застосуванні системного підходу та методу діалектичного пізнання. Абстрактно-логічний метод використано при вивченні теоретичних та методологічних основ формування підприємництва на селі з аналізом позитивних й негативних наслідків для сільськогосподарських товаровиробників. Метод аналізу і синтезу вжито при обґрунтуванні тенденцій розвитку господарств населення Житомирської області впродовж останніх років. Статистико-економічний метод дозволив проаналізувати структурно-динамічні зміни, що виникли внаслідок функціонування особистих селянських господарств та визначити напрями їх подальшого розвитку на основі використання переваг кооперації.

Результати досліджень

Категорія «особисте селянське господарство (ОСГ)» отримала офіційний статус внаслідок прийняття Закону України «Про особисте селянське господарство» [9]. До цього часу вони розглядалися як особисті підсобні господарства, господарства населення, домогосподарства, присадибні ділянки громадян та ін. Зазначеним Законом визначено, що особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків, надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства [9, ст. 1].

У контексті завдань даного дослідження першочерговим є здійснення аналізу діяльності особистих селянських господарств в аграрному секторі області, визначення проблем, що виникають у процесі їх функціонування та обґрунтування подальших перспектив. Адже, як особлива та достатньо специфічна категорія господарств, вони є основним місцем прикладання праці для більшості сільського населення.

За період трансформації аграрного сектора відбувся перерозподіл земель сільськогосподарського призначення на користь особистих селянських господарств, що супроводжується зростанням показників виробленої ними валової продукції. За статистикою, в Україні в особистих селянських господарствах виробляється 97–99 % картоплі, 80 % овочів, плодів і ягід, близько 80 % молока і до 50 % м'яса [10, с. 44]. Аналогічна тенденція простежується відносно виробництва продукції у Житомирській області (табл. 1).

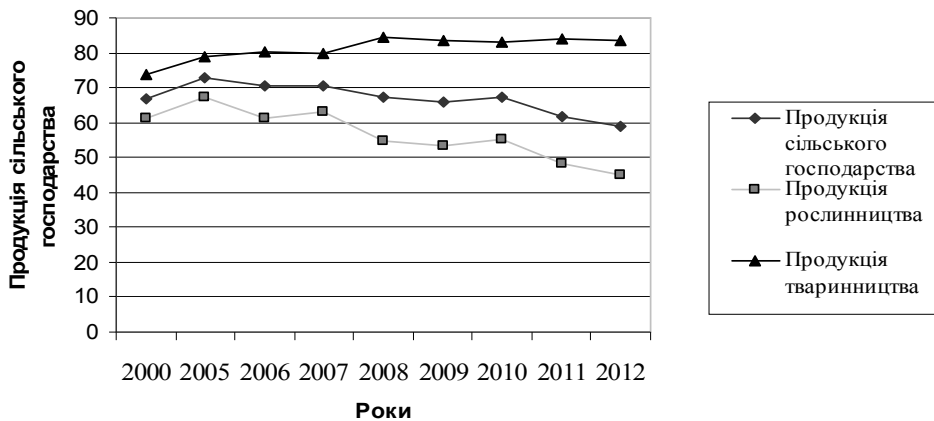
Таблиця 1. Динаміка виробництва основних видів продукції господарствами населення Житомирської області, тис. т

Показник	Роки									Відхилення 2012 р. до 2000 р., +/-
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Продукція рослинництва:	1391,7	1712,5	1566,2	1498,6	1467,6	1465,4	1494,8	1669,3	1739,5	347,8
зернові культури	137,3	156,0	156,2	135,4	180,3	184,6	164,2	172,1	186,0	48,7
цукрові буряки (фабричні)	19,2	233,9	204,2	150,2	62,6	26,4	26,2	44,5	37,6	18,4
картопля	1034,4	1092,1	968,5	998,9	1002,1	1011,6	1074,9	1200,8	1244,0	209,6
овочі	180,4	197,4	210,6	184,5	199,1	201,4	198,1	215,8	230,5	50,1
плоди та ягоди	20,4	33,1	26,7	29,6	23,5	41,4	31,4	36,1	41,4	21,0
Продукція тваринництва:	742,2	920,0	1005,0	912,9	937,2	933,3	925,6	939,7	992,8	250,6
м'ясо (у забійній вазі)	41,8	33,7	36,5	32,3	35,4	36,1	39,4	40,2	41,4	- 0,4
у т. ч. свинина	17,7	19,4	15,2	14,3	15,2	16,8	18,8	21,0	21,0	3,3
молоко	470,3	593,0	600,7	535,1	529,6	515,63	489,5	479,5	492,2	21,9
яйця	230,1	293,3	367,8	345,5	372,2	381,6	396,7	420,0	459,2	229,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

З даних табл. 1 видно, що виробництво валової продукції в особистих селянських господарствах протягом періоду дослідження поступово зростає. Так, у 2012 р. продукції рослинництва вироблено на 347,8 тис т більше ніж у 2000 р. Динаміка виробництва продукції тваринництва також свідчить про підвищення виробництва у господарствах населення. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення Житомирщини наведена на рис. 1.

Аналізуючи ринкову ситуацію, можна зазначити, що частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства Житомирської області, загалом, дещо зменшилася у 2012 р. порівняно з 2000 р., а саме, на 8,2 %, проте залишається суттєвою і становить 58,8 %. Частка виробництва у продукції рослинництва зменшилася на 16,3 %, що обумовлено певним зменшенням виробництва зернових культур (на 8,0 %) та соняшнику (на 1,4 %).

Рис. 1. Тенденції виробництва продукції господарствами населення Житомирської області протягом 2000–2012 рр., %

Джерело: на основі даних Головного управління статистики у Житомирській області.

Спостерігаємо також зниження виробництва картоплі на 4,7 % порівняно з 2000 р. Поряд з цим, у господарствах населення вироблено 83,4 % продукції тваринництва, що на 9,6 % більше ніж у 2000 р.

З метою детальнішого вивчення ефективності господарювання даної форми підприємництва розглянемо частку господарств населення у виробництві продукції сільського господарства протягом 2000–2012 рр. (табл. 2).

Таблиця 2. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства Житомирської області, %

Показник	Роки										Відхилення 2012 р. до 2000 р., +/-
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Продукція сільського господарства	67,0	72,8	70,3	70,5	67,2	66,1	67,2	61,7	58,8	- 8,2	
Продукція рослинництва	61,4	67,3	61,4	63,0	54,7	53,5	55,4	48,4	45,1	- 16,3	
зернові культури	19,0	20,8	21,5	18,3	16,4	14,9	15,1	11,4	11,0	- 8,0	
цукрові буряки (фабричні)	4,9	39,3	22,5	22,5	18,2	12,2	8,6	7,9	6,8	1,9	
соняшник	2,1	1,0	2,8	1,0	1,4	0,5	0,6	0,9	0,7	- 1,4	
картопля	97,2	98,3	97,7	96,1	94,5	92,0	92,0	90,0	92,6	- 4,6	
овочі	92,8	97,2	96,3	97,1	94,5	95,9	94,6	91,5	95,2	2,4	
плоди та ягоди	84,6	93,7	97,3	96,6	98,3	99,0	99,5	98,5	99,3	14,7	

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Продукція тваринництва	73,8	79,0	80,1	79,7	84,3	83,7	83,2	84,2	83,4	9,6
м'ясо (у забійній вазі)	65,7	74,7	74,9	70,5	79,4	81,7	82,6	82,2	82,3	16,6
молоко	71,7	81,0	82,5	83,6	86,3	85,5	84,6	84,3	82,7	11,0
яйця	85,0	66,5	73,3	73,3	77,0	79,6	81,1	85,9	88,4	3,4
вовна	79,3	73,9	70,8	84,2	67,9	65,5	86,4	72,0	67,9	-11,4

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області.

Загалом, якщо проаналізувати тенденцію у розрізі груп продукції, можна визначити, що частка виробництва картоплі у 2012 р. становила 92,6 %. Господарства населення забезпечили у 2012 р. 95,2 % виробництва овочів та 99,3 % виробництва плодів і ягід. Аналогічні тенденції спостерігаються у галузі тваринництва, де збільшується частка виробництва м'яса (82,3 %), молока (82,7 %) та яєць 88,4 % [2, с. 42, 48]. В абсолютному значенні таке зростання не може забезпечити розвиток галузі сільського господарства, оскільки сучасні особисті селянські господарства працюють першочергово з метою забезпечення власних потреб. Основними мотивами праці, при цьому, є особиста зацікавленість працівника у результатах своєї праці та стабільне працевлаштування. При цьому, слід звернути увагу на можливість отримання ним додаткового доходу.

Особисті селянські господарства не можна розглядати як повноцінну форму підприємницької діяльності. Поряд з цим, в умовах неврегульованості економічних відносин вони суттєво підтримують розвиток сільського господарства. Саме господарства населення можуть бути свого роду резервною нішею у забезпеченні продовольчої безпеки країни, стабілізаційно-сировинним кредитором для аграрної економіки і населення країни [1, с. 151]. Наразі особисті селянські господарства варто сприймати як явище, що забезпечує пом'якшення складного економічного стану, самозайнятість, виживання значної частини сільських сімей і забезпечення суттєвої частини продовольчого ринку [6, с. 275]. Варто погодитись, з думкою про те, що є об'єктивна потреба розвивати такі господарства, хоча нарощування обсягів виробництва продукції зазначеними господарськими формуваннями не можна віднести до стратегічних напрямів розвитку сільського господарства.

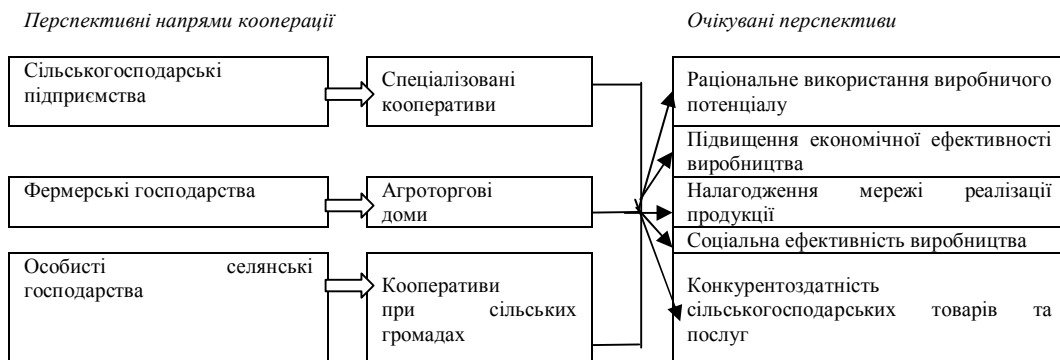
Незважаючи на позитивну тенденцію збільшення виробництва продукції, особисті селянські господарства мають ряд проблем, пов'язаних з їх розвитком як форми підприємництва. Наразі не відпрацьовано механізм розвитку ОСГ, що пов'язано з необхідністю подолання ряду суттєвих проблем їх діяльності. Зокрема, ОСГ не забезпечені власною належною матеріально-технічною базою, не мають можливості суттєвого розширення своєї діяльності та підвищення рівня конкурентоспроможності. Крім того, суттєвим стримуючим фактором розвитку

їх діяльності є відсутність необхідної супроводжувальної документації виробленої продукції, пунктів перевірки її якості, сертифікації, стандартизації, а також стабільних каналів реалізації.

Найкращою формою подолання ситуації, що склалася, є створення обслуговуючих кооперативів при сільських громадах, які слід вважати важливим соціальним інститутом сільського життя, що впливає на нього. В. Зіновчук зазначає, що під тиском обставин, пов'язаних з визначеними деструктивними процесами в аграрному секторі економіки, складною демографічною ситуацією та соціальною індиферентністю сільського населення, кооперативи при сільських громадах являють собою обнадійливий інструмент відродження повноцінного функціонування не лише аграрного виробництва сімейного типу, але і забезпечення сільського розвитку в цілому [4, с. 19]. П. Макаренко вважає, що сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства. Прагнення сільських господарств до створення кооперативів – це їхнє прагнення використовувати переваги великого виробництва [7, с. 25–31]. Ю. Ушкаренко підкреслює, що перевага кооперативу очевидна. Для населення, особистих селянських господарств, які переважають у сільському господарстві, ця форма доступна, соціально-орієнтована, демократична [11, с. 242].

Слід підкреслити, що у світі формуються досить жорсткі тенденції щодо збуту продукції, і Україна не зможе їх уникнути, а це означає, що дрібні товаровиробники без об'єднання, створення власних потужностей для зберігання та передпродажної підготовки продукції не зможуть її самостійно збувати за вигідними цінами. Виробництво може бути прибутковим лише з передпродажною підготовкою та каналами збуту. Тому, немає іншого шляху для дрібних сільгоспвиробників ніж об'єднання [10, с. 44]. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи мають великі можливості та можуть повністю забезпечити умови ефективного використання переваг інфраструктури аграрного ринку і призначені для поширення серед підприємств середнього й малого бізнесу [5, с. 243].

Варто погодитися з думкою дослідників про важливість та перспективність створення сільськогосподарських кооперативів при сільських громадах. Це можна пояснити тим, що окремі, існуючі на даний час форми підприємницької діяльності, зокрема особисті селянські господарства, у більшості не мають власних стабільних каналів реалізації продукції, що може призвести до неможливості протистояння ОСГ посередницькому бізнесу. У такому випадку саме кооперативи, створені при сільських громадах, сприятимуть налагодженню мережі постачання необхідних ресурсів та засобів виробництва, сприятимуть можливості стимулювання збуту виготовленої продукції. Перспективні напрями кооперації сільськогосподарських товаровиробників наведені на рис. 2.

Рис. 2. Перспективні напрями кооперації сільськогосподарських товаровиробників на регіональному рівні

Джерело: власні дослідження.

Важливо відмітити роль зазначених кооперативів у виконанні соціальних функцій, оскільки їх створення забезпечить працевлаштування трудівників села. Такі кооперативи допомагатимуть власникам особистих селянських господарств у веденні їх діяльності, можуть надавати послуги соціального характеру. Отже, поширення даної категорії господарств слід вважати закономірним процесом, що викликаний об'єктивною необхідністю пошуку селянами шляхів виживання у складних умовах сьогодення.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Діяльність особистих селянських господарств потребує додаткової та посиленої уваги. Як перехідна форма, що виникла у процесі трансформації аграрного сектора економіки, вони мають місце на існування, оскільки ОСГ можуть забезпечити сільськогосподарського товаровиробника продукцією. При цьому за умови розвитку товарного напрямку та знаходження вигідних умов реалізації виробленої продукції, господарства мають можливість отримання реального доходу від своєї діяльності. Водночас, особисті селянські господарства не можна розглядати як перспективну і конкурентоспроможну форму підприємницької діяльності. Дієвим інструментом розвитку особистих селянських господарств слід вважати стимулювання об'єднання сільськогосподарських виробників та активізацію кооперативного руху. Саме кооперація товаровиробників відіграє виключно важливу роль у забезпеченні ринкової рівноваги у сучасному агробізнесі.

Література

---

1. *Васильчак С. В., Жидяк О. Р.* Перспективи розвитку господарств населення у ринкових умовах / *С. В. Васильчак, О. Р. Жидяк* // Науковий вісник НЛТУ України: збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009. Вип. 19. С 151-155.
  2. Житомирщина у цифрах: Короткий стат. Довідник. Головне управління статистики у Житомирській області, Житомир. – 2012. – С. 154.
  3. *Зіновчук В. В.* Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. – К.: Логос, 1996. – 224 с.
  4. *Зіновчук В. В.* Сільськогосподарська кооперація в Україні: quo vadis / *В. В. Зіновчук* // Кооперативний маркетинг в агробізнесі: проблеми і перспективи розвитку в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої Міжнародному року кооперативів. – Житомир: ЖНАЕУ, 2012. – С. 17–25.
  5. *Колокольчикова І. В.* Місце сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в інфраструктурі аграрного ринку: переваги та мотиваційні аспекти / *І. В. Колокольчикова* // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. *В. А. Рудьєва* // . – Мелітополь: вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2010. – № 2 (10). С. 239–246.
  6. *Лисенко В. В.* Місце господарств населення у забезпеченні населення продовольством / *В. В. Лисенко* // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / за ред. *В. А. Рудьєва* // . – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська друкарня «Люкс», 2010. – № 2 (10). С. 271–275.
  7. *Макаренко П. М.* Теоретичні засади кооперування сільськогосподарських підприємств / *П. М. Макаренко* // Актуальні проблеми розвитку кооперації в ринкових умовах: доповіді Міжнародної наукової конференції. – Херсон: Вид-во Айлант, 2007. – 25–31 с.
  8. *Могильний О. М.* Регулювання аграрної сфери. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
  9. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 № 742-IV // Відомості Верх. Ради України. – 2003. – № 9. – С. 150–152.
  10. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: робочий зошит слухача тематичного семінару / уклад. *О. Рудік* // . – К.: К.І.С., 2013. – 60 с.
  11. *Ушкаренко Ю. В.* Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія. – Херсон: Айлант, 2009. – 404 с.
-